

JÓZSEF ATTILA NÉHÁNY ÁLMÁRÓL

Képzlet és kognitív szerkezet

Szántó Judit, a költő élettársa 1948/49-ben írott *Emlékezésében* „idéz” (valójában: fölidéz) négy álmot.¹ Ezek, az elbeszélés sorrendjében, az alábbi szövegek:

1. álom: „Egy erdő közepén odvas fa vagyok, se menni, se kiáltani nem tudok. Edith sétál a fák körül, tenyerében pénzt csörget, nevemet mondja, éneklő hangon: Attila, Attila, a pénz kell neki, nem én és sír.”

2. álom: „Egyedül vagyok egy nagy házban, sötét folyosókon indulok rengeteg ajtón keresztül egy szobába. Nem látok semmit, de tudom, hogy a szoba közepén egy létra áll. Fellepek, az összes fokokon át a tetejére jutok, a létra imbolyog alattam, nincs mibe kapaszkodjam, kétségbeesésemben kiáltok, nincs hangom, zsebembe nyúlok, gyufát keresek, meggyújtom. Serceg, tudom, hogy ég már, egy egész skatulya gyufát használtam el, tudom, hogy ég, csak nem látom. Jaj, nem látok semmit.”

3. álom: „Egy sziklafalon, ahol semmi kapaszkodó nincs, egy hatalmas karosszékben ül egy nő fekete, dús redőzetű ruhában, felém nyújtja a kezét, előbb az egyiket, esernyők hullanak ki belőle, csapódva ütődnek le, ahogy zuhannak a mélybe, majd a másik karjából ugyanúgy, megállás nélkül. Nem tudok hozzájutni, ő sem hozzám.”

4. álom: „Oszlopos csarnokon keresztül elindulok, valami rendkívüli dolog fog velem történni. Valakivel találkozom, akire nagyon vágyom. Valami férfi jön nesztelenül felém és csak annyit mond, hogy tovább mehetek, várnak. Rengeteg oszlopok, s megyek, szinte repülök. Ott áll egy férfi, a Herceg. Int felém és az álom megszakad.”

Az elbeszélés sorrendje föltehetően nem egyezik az álmok keletkezésének időrendjével. E pillanatban még sem a relatív, sem az abszolút kronológia nem állapítható meg. Annyi csak a bizonyos, hogy 1934/35 körüliek.

Juditnál okosabb, mélyebben gondolkodó és jobban író szemtanúja a költő életének volt; ezt nem lehet és nem érdemes tagadni. De olyan, aki oly hosszú ideig, oly közelről, az intimításokat is megtapasztalva ismerte, mint ő, nincs más. (József Jolán is csak a gyerekek Attilát ismerte igazán; az önállósuló, saját külön életét élő „felnőtt” embert már csak kívülről és távolról figyelhette. A legérzékenyebb „szeizmográf”, az okos, intelligens és mélyen empatikus Vágó Márta pedig túlzottan rövid időt tapasztalhatott meg, s később, a szerelem fölmelegítése idején már – sok ok miatt – nem értette, nem is érthette. S elmondható, minden barát, minden jó embere csak egy-egy, többnyire rövid időre került olyan helyzetbe, hogy jó megfigyelő, jó „tanú” lehessen.) Szántó Judit helyzete tehát speciális volt, ő az álmából fölriadó költő álombeszámolójának is közeli és autentikus tanúja lehetett. Álomleírásai persze nem lehetnek olyan túpontoságúak, mint például egy autográf lejegyzésű vers szövege, amelyben minden szónak, jelnek meghatározott és megváltoztathatatlan helye és sorrendje van. Ezek az álomleírások bizony emlékezés eredményei, másodlagosak. Nem maga az álmot álmodó jegyezte le őket, hanem az, akinek akkor mindjárt elmondta őket a költő, s a lejegyzésre nem is azonnal került sor, hanem csak ké-

¹ Szántó Judit: *Napló és emlékezés*. Sajtó alá rend. Murányi Gábor. Budapest, Népművelési, 1986, 109.

sőbb, évtizedes időtávoból. Óhatatlanul fölmerül tehát a kérdés, ezek az álomleírások komolyan vehetők-e, elég pontosak-e ahhoz, hogy vallatóra foghassuk őket. Az álom és a műalkotás, például egy vers megalkotottsága azonban más jellegű. Az a lelki folyamat, amely álmot eredményez, eleve képlékenyebb, mint egy vers, s ennek a képlékeny lelki entitásnak az utólagos verbalizációja csakis hozzátételezőleges lehet. Ami fix benne, az csak a szereplők, a történéis és az „eredmény” – egy álomnak csak *struktúrája* (s abból fakadó hangulata, „élménytartalma”) van, pontos szövege nincs. Nem nyelvi természetű, a képiség dominál benne, az álom elbeszélője ezt a képiséget „fordítja le” beszélt nyelvre. Ilyen értelemben tehát József Attila elbeszélése ugyanolyan „fordítás”, mint Szántó Judit álomleírása. Sőt utóbbinak igazában könnyebb dolga volt, ő csak egy már „lefordított” szöveg földézője kellett legyen. Az álom szerkezetét pedig – a szituáció és az álom hangulatának hatása alá kerülve – nyilván lényegi pontossággal adta vissza. S ennyi nekünk elég is. Az álomfejtés ugyanis – bármelyik metódus szerint zajlik is – *nem* stíluselemzés.

Ám itt újabb kérdésbe ütközünk bele. Van-e, lehetséges-e autentikus álomértelmezés, álomfejtés? Vagy minden ilyen kísérlet nem egyéb egy örök emberi élménytapasztalat makacs, de végső soron irreális elaborációjánál? Az emberi történelem e téren is rengeteg olyan kísérletet produkált, amely józan ésszel nem igazolható, amelynek irracionálisitása nyilvánvaló. Az álom érdekes, mert szeretnénk magunkat megismerni, megérteni, és/vagy szeretnénk megsejteni jövőnket is. Ez az ősi és alighanem „örök” emberi vágy beléköti az álomértelmezést egy szélesebb körű és, úgy látszik, mindig újratermelő, nagy misztikus összefüggésrendbe. Egy időben és térben lezárhatatlan mentális kontinuumba. De minden ilyen jellegű tapasztalat ellenére bizonyos, az álom, mint minden lelki jelenség, valamiképpen értelmezhető, az ész által megközelíthető. S tudjuk is, az ilyen kísérletek némelyike eredményhez vezetett. Olyannyira, hogy Sigmund Freud nevezetes álomfejtő könyve, a *Die Traumdeutung* (1900) nemcsak sikeres könyv lett, de egy új diszciplína, az úgynevezett pszichoanalízis alapműve is. S bár a lelki jelenségeknek az a metaelmélete, amely Freud nevével összeforrt, kezdettől máig ellenvetéseket is kivált, és – egyáltalán nem mellékesen – sokféle értelmezési irány elindítója, inspirálója lett, „valami van benne”. Valamit, ami lényeges, racionálisan ír le.

Az álomértelmezés igénye tehát nem ördögtől való. Megkísérelhető.

*

Az álomfejtés, ismételjük meg, általában vagy lélektani szempontú, úgynevezett traumafeltáró művelet (s mint ilyen, egy terápia része), vagy – ősi vágyakat kielégíteni hivatott – jósló, jövőt ambicionáló irracionális aktus. Utóbbit *ab ovo* elvethetjük; művelése az igénykielégítő üzleti/piaci szférába tartozik.

A lélektani szempontú megközelítés, bár legitim eljárás, most szintén nem érdekes számunkra. József Attila „lelkét” annyiféle értelmezés közelítette már, hogy jelen pillanatban fölösleges volna egy újabbal előállni. E cikk álomértelmezése, szándékoltan, más jellegű.

A kérdés az, mire lehet ezekből az álmokból következtetni?

Itt újabb kényszerű kitérőt kell tennünk.

Az álmok ugyanúgy az agyban képződnek meg, mint az ébrenlét állapotában az érzelmek, gondolatok. De az álmot alkotó motívumok összerendeződését, potenciális narratívába szerveződését nem a tudat, vagyis a tudatos én végzi, hanem a föllazuló tudat fegyelmező ereje alól ki- és fölszabaduló tudattalan. Ám a tudattalanban, tudatosságra nem jutva, ugyanannak az emberi világnak (eseményeknek, dolgoknak, dolgok közötti logikai relációknak) a percepciója rakódik le és raktározódik el, mint amely az ébren lévő emberé is. Igazában nem két élet van, hanem csak egy, de ez az egy a mindennapi élet erőterében óhatatlanul széthasadozik, törmelékké válik – a tudatnak ezt a törmeléket kell egységes, koherens egészé szerveznie. Az álomban ez a parancs nem érvényesül, s így a „törmelék”

elszabadul, saját hallgatólagos percepciója logikáját leképezve önállósul. Hogy a törmelék kaleidoszkóp-szerű összeállítását, „rendjét” az álom idején és közegében az érzelmi lelki háztartás aktivizálja, nem kétséges. Ebben Freudnak és követőinek igaza van. De ez az érzelmi dinamika csak a világ addigi percepciójának készletéből dolgozhat, s csak olyan kognitív szerkezetben jelenhet meg az eredmény, amely az egyén megismerő képességeiben van adva. A készlet, amely az egyén rendelkezésére áll, maga is kettős szerkezetű; összeadódik benne a tudatos és a „hallgatólagos”, nem tudatosult percepció. A logika képlete azonban ugyanaz az egyénspecifikus képlet. Azaz a törmelék összerakása az álomban ugyanúgy két adottságra épül. A valóságos (vagy a valóságosnak az elképzelt, „észlelt”) tárgyi-dologi elemeinek készletéből és az egyénre jellemző logikai kombinatorika minőségéből, teljesítőképeségéből. Az álom – mint a költészet is – valóságteremtés. Az összeadódó percepció anyagából, az agyi „generátor” révén.

Most az érületi dinamikát figyelmen kívül hagyhatjuk – részben azért, mert erre vonatkozóan a kutatás már sok mindent összehordott, részben azért, mert ez az adott szituációból folyóan evidens. Álomból az ember sírva, nem a boldogságtól riad föl... Számunkra ennél sokkal érdekesebb az a *kognitív szerkezet*, amely az álomban, vezérlő ideológia nélkül, mint fölszabaduló tapasztalat mutatkozik meg. Mint *logikai reláció*. De nem absztrakt módon, mindentől elvonatkoztatva, hanem – mint a valós életben is, a költészetben is – konkrét, érzéki alakban. A tapasztalatot elrendező logikum éppen ezáltal leplezi le önmagát, s mutatja meg a szimbolikusban a ténylegesen ható, gyakorlati kogníció irányait és lehetőségeit.

*

A négy, Szántó Judit lejegyezte álom valamikor 1934/35 körül történt, a Rapaport/Gyömrői analitikusváltás körüli időkben. József Attilának ekkor új analitikus kellett – kellett valami „megoldás”. Ez közvetlenül utal pszichológiai jellegű válságára. De hogy mi volt e válság – lelki – oka, igazában nem tudja megmondani az irodalomtörténet-írás, csak általánosságokat tud mondani. S ami a két analitikus vélekedéseiből „átjön”, az is inkább ködösítés, mint valóságos diagnózis. A régi anekdota jut az ember eszébe, tudniillik az, amely szerint a nagyképűsködő orvosi konzílium egyik tagja, a szókimondó orvostanár így szólal föl: „Csatlakozom az igen tisztelt kolléga urak véleményéhez, én sem tudom, hogy mi a beteg baja.” Ez a helyzet, azt kell mondanunk, az eddigi kutatási irányok révén törvénytisztító; a „lelki” dolgok önmagukban nehezen értelmezhetők.

Az alábbi elemzésorozat, mellékesen, ezen a ponthelyzeten is javíthat. De legalábbis értelmezhetővé teszi ezt a válságot.

*

Első álom. Már szerepel benne Gyömrői Edit, azaz analitikusváltás után vagyunk, az álom az új analitikus terápiás gyakorlatára reflektál. A kaleidoszkóp minden darabkája egyedi- leg reális, pontosabban realitásdarab. Az erdő, a fa, az álmodó én, az analitikus (akit persze csak keresztnevével identifikál), a tényérben csörgetett pénz, majd az analitikus és a páciens „üzleti” viszonya, a pénzzel szimbolizálva. A realitásdarabkák kombinációja azonban eltér a hétköznapi narratívákból ismerttől. Több nem konvencionális azonosítás van benne. Az én odvas faként azonosítja magát, s ennek az „odvas fának” két attribútuma is nem konvencionális: sem menni, sem kiáltani nem tud. Hogy egy fa sem menni, sem kiáltani nem tud, persze természetes; a fák nem szoktak járkálni és kiabálni. Ez a két attribútum mégsem értelmetlen, hiszen a fa és az én előzetes azonosítása már megtörtént. A fa az én szimbolikus alakmása, azaz az én mozgás- és beszédképtelen. Ez az azonosítás tehát az én és a helyzet szimbolikus identifikációja. Akár egy versben is előfordulhatna. S hogy itt szimbolikus identifikáció zajlott le, jelzi a fa meghatározása is. Ez a fa „odvas”, s mint ilyen, szerves szemantikai egységet képez a másik két negatívummal, a járás- és be-

szédképtelenséggel. Ez, ha szimbolikusan is, nagyon negatív önmeghatározás. Az *én* odvas-korhadó fa, amely cselekvés- és kommunikációképtelen. Az álom azt kommunikálja, hogy az *én* pusztuló, és kommunikációra képtelen. Ez eddig egyáltalán nem „értelmetlen” diagnózis, csak éppen nem fogalmilag, hanem képekben van elbeszélve. Ez képi logika. Az analitikus, Gyömrői Edit föltűnése ebben a kontextusban egyszerűen reális és szimbolikus. Reális, mert egy analitikus is megfordulhat az erdőben, s szimbolikus, mert „Edit” itt szimbolikus térbe lép be. Nem erdőjáró turista, hanem az *én*-nel üzleti viszonyba lépő szereplő. Méghozzá aktív, kommunikáció-kezdeményező szereplő, aki meg is szólítja az ént: „Attila, Attila”. Ez a szerep akár pozitív szerep is lehetne, a megjelenített szerep azonos is lehetne az analitikus definíció szerinti, reális szerepével. De az álom szerint nem az, Editnek a pénz kell, nem a megszólított *én*. Hogy ez hibája-e az analitikusnak a reális térben, vitakérdés lehet – itt, az álom kontextusában negatívum; az analitikus magatartása nem kongruens az *én* vágyaival. Kielégítetlenül hagyja azokat.

A logika a szimbolikus reprezentációban is jól fölismerhető, világos. Az öndiagnózis, logikai szinten, pontos. Az *én* problémamegoldó képességének pusztulása és/vagy elégtelensége van benne kimondva. De mindez nem fogalmi nyelven, hanem képekben, képi logikával elbeszélve. Ez a képi logika készítette sírásra az alvót, s ezért kellett őt fölébreszteni rossz álmából.

Hogy ez a történeti szituáció eredménye-e, avagy a személyes kogníció elégtelensége, arra még vissza kell térnünk.

Hogy József Attila álmában is sírással reagált erre a képi öndiagnózisra, az azt mutatja, a diagnózist álmában is „megértette”, érzékelt a benne megjelenő negatív fölismeréseket. Az álomban is ugyanaz a realitást szimbólumokba átfordító kogníció figyelhető meg, mint ami a költészetben is tetten érhető. A scenika (erdő, fák, bánat vagy/és sérelem) egyébként József Attilánál versben is fölhasználásra került – az álomlogika tehát nincs nagyon távol a verslogikától. József Attila úgy álmodott, ahogy verset is írt, az elvont összefüggéseket képekbe átfordítva, képpé változtatva.

*

Második álom. Ez még érdekesebb, mint az első álom. Nincs benne konkrét, azonosítandó személy, nem a valakihez való viszony húzódik meg az álom mögött. Egyetemesebb relációval szembesül az álmodó. A tárgyi világ, amely körülveszi az *én*-t, a reális világ tárgyaiból áll össze: nagy ház, sok szoba, létra, gyufa – és mindennek ellenére sötétség. Hogy itt megint a szimbólumok szférájában mozgunk, az nemcsak az összképből mint egészből derül ki, de a különben vaskosan reális létra speciális helyzetéből is. Ez a létra ugyanis a sok szoba egyikében áll, kitámasztás nélkül, azaz valójában a levegőben állva, s valahová a magasba (az égbe?) vezet. A létra vége, főső foka nem vezet el semmi fix helyre, a nyitott térbe ível, zárókö vagy bármi konkrét, megfogható cél nélkül. Ez a létra az álom központi motívuma, a végtelen magasságba ível. Nem egyedi képzet, van irodalmi előzménye, például „Jákob létrája” vagy a kuplébeli tűzoltók létrája, amelyen fölmászva a tűzoltók eltűnnek valamely (szabadságszimbolizáló) ablak mögött. De ha ez a létra nem is egyedi képzet, egyéni helyzetet szimbolizál: a magasra törést és az ingatag helyzetet. A létra, amelyen az *én* fölmászik, inog. S szimbolikus a nagy ház és a sok szoba is, amelyet be kell járni. Voltaképpen ez is egy *locus communis* képi vetülete, valami rejtőzőnek a keresése. A mitológiai labirintus vagy Franz Kafka novellája, esetleg a Balázs–Bartók szerzőpáros *Kékszakállú herceg vára* (és sok más mű is) e felé vezet. S megvilágosító szerepű a sötétség is: a sötét házban, a sötét szobában a létrán fölfelé mászó *én* alatt a létra inog, s a létrát sötétség veszi körül. Újra s újra gyufát kell gyújtani, s egy egész skatulya gyufa sem elég a szükséges világosság megteremtéséhez. Az álom szimbolikája kettős: a rejtettség keresése és a magasra törés. Mindkét elem könnyen s viszonylag pontosan dekódolható. A világ mint rejtély megértésének keresése, és

a megértés magasba, fölfelé vezető útja ott van az álom logikájában. Mindez a gondolkodó és a költő előtt álló nagy intellektuális feladat projekciója, szimbolikus kivetítése. A logika világos, a képiség kifejezőereje nagy. E képi dimenzióban kirajzolódik az *én* egyéni szubjektív helyzete is: „a létra imbolyog alattam, nincsen mibe kapaszkodnom, kétségbeesésben kiáltok, nincs hangom, zsebembe nyúlok, gyufát keresek, meggyújtom. [...] tudom, hogy ég, csak nem látom. Jaj, nem látok semit.” Ez, képből előadva, válságleírás, az én nagy válságának leírása. De ez, bármily meglepő is, nem lelki válság, amely terápiát, pszichiátereket és/vagy analitikusok segítségét igényli: ez a kogníció *történeti ellehetetlenüléséből* fakadó válság; a megismerés történeti lehetőségei szűkültek be. Az én változatlanul magasba tör, ezt tudja is magáról, de a „létra imbolyog”, „kapaszkodó nincs”, és sem a segítségkérés, sem a fények gyújtása nem elégséges. A képek sorozata általánosít, a specifikáció (az álomban) elmarad, de éppen ezért s éppen így válik fölismerhetővé az *orientációs válság* kiterjedése, átfogó, mindent magába vonzó jellege. Ez jóval több, mint politikai válság, ez átfogó válság. S csak mint ilyen válik destabilizáló lelki problémává.

„Nyugtass meg”, mondta persze Juditnak, de ezt néhány nyugtató szóval nem lehetett elintézni. Az *én* pedig a válságot a képi dimenzióban is csak kifejezni tudta, megoldani nem. Itt lapul meg az a *kognitív disszonancia*, amely megmagyarázza a kései József Attila föloldhatatlan kettősségét: az utolsó éveket a nagy versek megalkotásának és az „életproblémák” megoldhatatlanságának egyidejűsége jellemezte. És ez a kettősség egymást kiegészítő, átjáró és alakító, mondhatnánk komplementer kettősség volt.

Az álom itt magyarázat, autentikus öninterpretáció. Belevilágít a „műhelybe”, és anticipálja a közeli jövőt. Az intellektuális erő és a történeti lehetőségek széthasadása immár adottsággá vált. Az intellektus önmagában nem tudja legyőzni az alakuló külvilág erőit.

*

Harmadik és negyedik álom. Ezek az előbbieknél rövidebb és súlytalanabb álmok – az sem kizárt, hogy Szántó Judit memóriája önkéntelenül is megcenzúrázta, rövidebbre vágta a szövegeket, mindkettő ugyanis az ő szerepével is összefüggött. Mindkét álom – áttélesen, kódolva – a szexualitással is kapcsolatos. A szexualitás azonban mindkét esetben rejtett, semmi közvetlen, direkt utalás nincs benne a szexusra, de az jellemző, hogy maga József Attila így értelmezte saját álmát. A harmadik álom egy sziklafalat idéz föl, amelyen – hol? – egy karosszék van, abban egy dús redőzetű ruhájú nő ül, és kezéből esernyők hullanak alá. A kép nem igazán plasztikus (a sziklafalon ülni nem lehet, legfeljebb a fal tetején), de lehet, hogy ez csak a lejegyző fogalmazási sutasága. (Bár maga József Attila – 1933-ban, versben – azt írta: „Itt ülök csillámló sziklafalon” [ami Judit verzióját erősíti], de ez a szöveg-párhuzam sem változtat a lényegen: a fal függőleges, ülni csak a fal tetején lehet. Azzal mindenesetre érdemes számolni, hogy József Attila így látott.) Az esernyő viszont egyértelműen Juditra utaló attribútum – ő ugyanis esernyőkészítéssel (is) foglalkozott. Ezt, az álomról beszámolva, maga József Attila is Juditra valló utalásként értelmezte. Ha ez így van, márpedig minden jel szerint csakugyan erről van szó, akkor a karosszékben trónoló, magasan fönt elhelyezkedő Judit megjelenítése az élettársak egymástól való *távolságát* hangsúlyozza. S még valamit. Judit fönt trónol, s lefelé hullajtja az esernyőket, amelyeknek készítése, tudjuk, megélhetésük igen fontos forrása volt. Az egymáshoz való közeledés lehetetlensége ezt az aszimmetrikus (s József Attila kiszolgáltatottságát tükröző) viszonyt negatív indexszel látja el. Ez bizony szociológiai, s nem szerelmi viszony. Az álomban, a maga képi logikája révén, ez az összefüggés manifesztálódott. Az összefüggés kognitív tartalma aligha lehetett újdonság József Attila számára (levelek, versek és emlékezők szólnak erről), de a dolog, álomban is megjelenve, zavarhatta a költőt. S ez az érzés vetíthette ki a sziklafalon ülő Judit képét. (A karosszék egyben hatalmi szimbolika is; egyféle trónszékként jelenik meg.) „Ugye, ez világos, Judit?” – kommentálta álmát maga a költő is.

A negyedik álom, lejegyzett formájában, még enigmatikusabb. Itt egy „oszlopos csarnok” áll előttünk, amelyben az én elindul, várakozásokkal teljesen. Előbb azonban egy férfi jelzi, hogy várják, majd találkozik a „Herceggel”. A találkozást, mint arra utaltunk, jóleső várakozás, reménykedés előzi meg – maga a történet azonban megszakad. (Szántó Judit leírásából nem derül ki, mi történt: ébresztő álom? Vagy valami külső történés okozza a szakadást? – eldöntetlen marad.) Az önkomentár így szól: „Ugye, Judit, én homoszexuális is vagyok?” Judit, a lejegyző, e kérdésben utólag sem foglal állást, sem igent, sem nemet nem mond; jól érzékelhetően maszatal. Ami biztos, a Herceggel való találkozást pozitív várakozás előzte meg. Az álomleírás azonban ez esetben túl rövid, túl kevés elemű és részletszegény. A Herceg alakjának ilyen kivetítése – vagy az álmodó elbeszélése, vagy a lejegyző rövidítése, önkéntelen cenzúrája következtében – összefüggés nélküli. Azaz az álom egyik pontja – az álomleírás keretein belül – homályos. Honnan tudható, hogy a férfi – „Herceg”? Valaki előre jelezte ezt, s csak az álomleírás hiánya, hogy erre nincs utalás? Vagy a férfi képi megjelenése tartalmazta a hercegi státusz státuszjelző attribútumait? Vagy, egész egyszerűen, az álmodó előre tudta, hogy ki/mi a férfi? Azaz önmagában már eleve hercegeként azonosította azt. Ez utóbbi lehetőségnek van a legnagyobb realitása. Ahogy az életben is tudta a költő, hogy Hatvany – *báró*, a „Herceg” itt alighanem egy élő ember szimbóluma, például Bertalan „báró”. Azaz itt is „csak” szociológiai viszonyról – s a költő terveinek anyagi támogatásáról?! – volt szó. (Ez önmagában is elég kellemetlen lehetett, mecénási támogatottnak lenni, nem önértetnövelő helyzet.)

Az álom tehát nem szexuális, főleg pedig nem homoszexuális tartalmú szimbolizáció. Hogy József Attila önértelmezésében ez a lehetőség mint gyanú mégis fölmerült, az – a rá mindig is jellemző – szélsőségesen radikális gondolati megoldáskísérleteinek körébe utalható. József Attila, tudjuk, a számára kimondottan kellemetlen alternatívákkal is rendszeresen számolt, sőt sokszor próbálgatta is őket. (Öngyilkossági kísérletei, sőt „a végső megoldása” is e körbe tartozik.) Ez az alternatívaképző radikalitás kognitív szempontból kimondottan hatékony (a matematikusok és a jó filozófusok is így tesznek!) – az én mint létező realitás számára azonban igen nagy kockázatú, „önveszélyes” gyakorlat.

Az álmot működtető kogníció azonban maga az álmodó számára is azonosítatlan maradt. S maga József Attila utólag ezt az azonosítatlanságot szexuális tartalommal telítette. Méghozzá homoerotikus tartalommal. De ez az azonosítás, mint kérdése elárulja, számára is inkább gyanú, mint bizonyosság volt.

Ez a gyanú, önmagában is, érzelmi és kognitív válság jele.

A két szexuális konnotációjú álom egyvalamire viszont nagyon határozottan utal. A szexualitás mint probléma, de legalábbis mint megoldatlanság létezett a számára. A két álom ezért válthatott ki éjszakai fölriadást; a képi, szimbolikus önkifejezés is kellemetlen, zavaró lelki fejlemény volt számára.

*

Az álomtartalmak megfigyelése, elemzése megerősíti azt a tapasztalatot, hogy az álomban az érzelem, a kogníció és a képzelet szorosan összetartoznak. Az álom nem egyszerűen érzelmi, pszichológiai fenomén, kognitív szerkezete is föltárható. S a kogníció és a képzelet összefüggése az álomban voltaképpen megegyezik e két momentum költészeten belüli összefüggésével. (A különbség poétikai, formálás jellegű.) Az absztrakt összefüggések képpé alakítása ugyanúgy történik versírás közben, mint álomképződés közben. Mindkettő legalább annyira tudattalan aktus, mint amennyire szándékolt. A képzelet alkotó működtetése persze előzetes mérlegelő racionalitást is föltételez, ez az elalvás előtt is megtörténik, de maga a képzelet tudattalan alakulás eredménye – csak utólag lehet kontrollálni, finomítani, esetleg átírni, tömöríteni. Ám a képzelet, tudattalanul is, leképezi az én kognitív szerkezetét is, kivetíti, megjeleníti.

Mindaz tehát, amit az álom elemzésével a kognitív adottságokról megtudunk, semmi-vel sem kevésbé fontos, mint amit az én érzelmi állapotáról ki lehet deríteni. Sőt a kognitív szerkezet az álomban tisztábban érhető tetten, mint a nagy, szándékoltan összetett narratívákban. Az álmokban tisztább képlet ad magáról hírt.

Az, ami irracionálisnak látszik, következetes racionalitással elemezhető.

Mindezt jól demonstrálja *képzet, képzelet és kogníció* viszonya.

Az álmokban fölbukkanó képzeteket kézenfekvő a képzelet működésére visszavezetni – ez azonban eléggé semmitmondó megoldás: „A képzet a képzetalkotó művelet eredménye.” Reálisabb dolog azzal számolni, hogy van egy közös képzetkincs, egy közös nyelvi készletraktár, amelyből automatikusan előhívható a szükséges képzet. Hogy ez olyan adottság-e, mint amellyel Jung archetípus-elmélete számol, vagy csak *előzetes nyelvtörténeti fejlemények* már készen kapott *raktára-e*, a jelek szerint ma is vitakérdés lehet. – Magam az utóbbival számolok. A nyelvnek az a működésmódja, amelyet Thass-Thienemann Tivadar ír le, nyilvánvalóvá teszi, a nyelv rejtett projekciók egymásra rétegződő halmaza. S ezek a projekciók elevenek, minden újabb fejleménybe belejátszanak, egymásra vetülnek. De ez csak azért lehetséges, mert a szó- és képzetkincs *logikai relációkra* épül; kognitív meghatározottságú. Amikor például József Attila álmában megjelenik az erdő, akkor egy olyan logikai szerkezet jelenik meg, amely sok elemből áll (az erdő egyenlő fák sokasága), s amelyben el lehet tévedni. S ez a logikai szerkezet már nem tiszta, mindentől elvonatkoztatott logikum, már nyelvi hagyomány is. Ismeretes, már Dante nevezetes műve ezzel az erdőképzettel indul („Az emberélet útjának felén egy nagy sötétlő erdőbe jutottam, mivel az igaz utat nem lelém.”). A népi, tapasztalati bölcsesség, más idiómában, de ugyanezt mondja, amikor arról beszél, hogy a fáktól nem látjuk az erdőt. S így tovább. Ráadásul József Attila, mint teoretikusan is képzett elme, elméletileg is tudatos képzethasználó volt – tervezett doktori disszertációjában ilyesmivel is szisztematikusan foglakozott. Summa summárum, az álmokban fölbukkanó képzetek, akár fölismerjük ezt az összefüggést, akár nem, kognitív meghatározottságúak. A tudatos vagy/és a tudattalan kogníció eredményei. Jóval többről s főleg másról van szó, mint esetleges lelki sérülések lenyomatáról.

JEGYZET: Az álomfejtés irodalmából lásd: Freud, Sigmund: Álomfejtés. Ford. Hollós István. Bp. 1996, Helikon; Jung, Carl Gustav: Analitikus pszichológia. Ford. Vízi János. Bp. 1995, Göncöl. – Az álommagyarázat kognitív nyelvészeti lehetőségeit jól mutatja Thass-Thienemann Tivadar: A nyelv interpretációja. I. A nyelv szimbolikus jelentése. Ford. Simoncsics Péter. Bp. 2016, Tinta Könyvkiadó. Az ő fölfogásáról: Fogarasi György: Idiómák és idiotizmusok. Tiszatáj, 2020/3., 57–72., lásd még: Dávidházi Péter: Egy nagy tudós utolsó önarcképe. In: Thass-Thienemann Tivadar: Az utókor címére. Életrajzi feljegyzések. Szerk. Koncz Lajos. Pécs, 2010., 5–15. – Itt, e jegyzet végén vissza kell térnünk az első álomleírás egyik helyének értelmezésére. Fölmerült ugyanis az álomleírásnak olyan olvasata is, amely szerint Edit az álomban „sírt”. Ez az olvasat megítélésem szerint a lejegyzés hibájából fakad; az értelmező nem veszi észre, hogy az „és sírt” szövegrész már nem az álomleírás része, hanem – az idézőjel megtévesztő elhelyezése dacára! – csak ahhoz kapcsolódó metaszöveg: Judit közlése. A könyv vonatkozó részének ismeretében ez az adekvát olvasat. A tévedés onnan adódik, hogy Juditnak nem volt erőssége a fogalmazás, ráadásul szövegét gépbe diktálta, a gépirat szerzői javítása hol megtörtént, hol nem, s ami még rosszabb, a szövegbe utólag többen, például Vértes György, majd Murányi Gábor is belejavítottak. Az idézőjeleket például – a közreadói bevezetésből tudjuk – Murányi „egységesítette”. Márpedig az „és sírt” szövegrész státuszát, technikai értelemben, csakugyan az idézőjelek elhelyezése jelöli ki. Ám a hibás jelölést az elbeszélés egészének belső összefüggései, „logikája” hatálytalanítja. Magam így ezt az „és sírt” részt metaszövegnek tartom.